

Universitat de Lleida

El fracàs de la Unió Soviètica en la construcció del socialisme i com a model de desenvolupament

Alumne: Max van Kreveld Brufau

Tutor: Víctor Bretón Solo de Zaldívar

Grau en Història

Universitat de Lleida

Resum

El present treball pretén introduir-nos en la història de la Unió Soviètica, des de la Revolució d'Octubre fins a la seva caiguda el 1991. La intenció d'aquesta revisió no és altra que respondre a una qüestió: per què el règim, sorgit de la revolució, no fou capaç d'assolir els propòsits que des d'un bon principi proclamava? I és que, en efecte, la URSS no fou capaç ni de construir el socialisme ni de superar el capitalisme en termes d'eficiència econòmica. Al llarg del present document mostraré els signes d'aquest fracàs i, seguidament, en mostraré els motius. Elements com la repressió, la burocratització i la jerarquització seran tinguts en compte com a mostra d'aquest fracàs; i d'altres com el leninisme, el passat històric rus, o les circumstàncies internacionals seran sospesats com a causes del mateix.

Paraules clau

Unió Soviètica, Lenin, Stalin, repressió, Guerra Freda, burocràcia, NEP, planificació centralitzada, col·lectivització, PCUS, nacionalisme rus, desenvolupisme, marxisme.

Abstract

The aim of this paper is to make an introduction into the history of the Soviet Union, from the October Revolution until its fall, in 1991. With this revision I intend to answer a question: why was the regime, born from the revolution, not able to achieve the goals that had been proclaimed at the very beginning? The USSR, indeed, was unable to construct socialism as well as to overcome capitalism in terms of economic efficiency. Throughout this paper I will first expose the evidence of this failure, and next what I contend are the reasons for it. Elements such as repression, bureaucratisation and hierarchization will be taken into account as evidence of this failure. Other factors such as Leninism, the Russian historical past or the international context, will be considered as reasons for it.

Keywords

Soviet Union, Lenin, Stalin, repression, Cold War, bureaucracy, NEP, centralised planning, collectivisation, SUCP, Russian nationalism, developmentalism, Marxism.

ÍNDIX

INTRODUCCIÓ.....	4
SIGNES DEL FRACÀS.....	7
El fracàs del socialisme.....	7
El fracàs del desenvolupament.....	15
MOTIUS DEL FRACÀS.....	23
El fracàs del socialisme.....	23
Motius estructurals.....	23
Motius conjunturals.....	28
El fracàs del desenvolupament.....	31
Motius estructurals.....	31
Motius conjunturals.....	35
CONCLUSIONS.....	37
BIBLIOGRAFIA.....	39

INTRODUCCIÓ

Fa gairebé trenta anys que la Unió Soviètica va desaparèixer. Trenta anys des de la caiguda del major experiment d'enginyeria social del segle XX. Trenta anys, també, que permeten posar en perspectiva el fenomen soviètic, una experiència revolucionària que, per primer cop, va intentar posar a la pràctica els postulats marxistes a tot un país. L'experiment soviètic significaria la posada en marxa d'un enorme entramat institucional amb l'objectiu de transformar una societat a partir de l'herència filosòfica positivista, planificant i modificant les condicions socials i econòmiques per tal de construir l'anhelat socialisme i demostrar, així, la seva superioritat enfront el capitalisme occidental. El present treball pretén analitzar, justament, aquests dos objectius partint d'una hipòtesi prèvia: l'experiment soviètic fou un fracàs, tant per l'allunyament, al llarg del seu desenvolupament, dels postulats filosòfics fundacionals, com per la ineficàcia de la planificació central en mantenir una pugna amb el capitalisme occidental en termes d'eficiència productiva. Aquests fracassos es poden explicar tant a partir de les condicions estructurals, com de les conjunturals. En les pàgines que segueixen tinc la intenció d'endinsar-me en la història soviètica per tal d'aprofundir en aquests aspectes.

En primer lloc, però, cal justificar el punt de partida. Per què puc afirmar que la URSS no va complir amb les seves pretensions? En efecte, hom podria argumentar que el règim autoproclamat socialista obtingué molts èxits: va ser capaç d'imposar un nou ordre en un moment, després de la I Guerra Mundial, de fractura social i econòmica; va assolir èxits en l'ambiciós programa industrialitzador, convertint, en uns trenta anys, un país predominantment rural en la segona potència mundial industrial i militar; procedí a l'alfabetització massiva i endegà un procés urbanitzador que va transformar la societat rural russa. I tot ho aconseguí mantenint una estabilitat interna relativa, amb una població acomodada en un sistema que proveïa una mínima seguretat quant a condicions bàsiques de vida. Tant fou així que, com apuntava Hobsbawm (2011, p: 489), en un referèndum el 1991 el 76% dels votants demanaven el manteniment de la URSS mentre que, a la cúpula, es gestava el seu desmembrament. I és que, a partir de la desestalinització, la societat soviètica havia esdevingut inalterable, poc conflictiva, amb la presència d'una població que veia complides les seves expectatives (Lewin, 2017, pp: 400-406). Nega, tot allò dit, la hipòtesi prèvia d'aquest treball?

En efecte, no. El mèrit d'haver transformat la societat contant amb el beneplàcit de la població no converteix el règim soviètic en exitós, ja que els dos objectius que es plantejaven en un principi no

van ser assolits: ni es va construir el socialisme, ni es va superar el capitalisme, i ambdós fracassos, com veurem, desencadenarien la caiguda definitiva del sistema.

Per què podem afirmar que el socialisme no fou construït? Segons Castoriadis (a Taibo, 2017, p: 263) el socialisme ha d'incorporar quatre elements: l'abolició de la propietat privada, la planificació, la desaparició de l'explotació i la direcció de la producció per part dels productors. Taibo conclou que si el no assoliment dels dos últims elements està fora de dubte, cal posar els dos primers en entredit, ja que, en última instància, la propietat estatal dels mitjans de producció i la planificació centralitzada operaven sota la direcció d'una burocràcia i, en definitiva, en concordança amb els seus interessos.

Cal sospesar, també, l'argumentari de Samir Amin. Pel pensador marxista egipci el socialisme hauria d'implicar quelcom més que l'abolició de la propietat privada; hauria d'incorporar relacions diferents amb el treball de les que defineixen la condició d'assalariat, qual cosa, segons Amin, entra en contradicció amb l'afany de desenvolupar les forces productives. Aquesta contradicció -constitutiva, diu Amin, de qualsevol procés de construcció socialista- no fou superada en el marc d'un règim soviètic que féu prevaldre el segon terme. Així, un model particular de progrés -emmirallat en el desenvolupament de les forces productives del capitalisme occidental- s'imposà per sobre de la necessitat de "fer una altra cosa" (Amin, 2015, p: 56-59) . Un progrés genocida i ecocida que va cosificar la força de treball i els recursos naturals s'imposà sota l'etiqueta socialista amb la finalitat de maximitzar el benefici a qualsevol preu (Amin, 1974, p: 396).

Finalment, un altre element indicatiu d'aquest fracàs fou la manca de democràcia. Com apunta Hobsbawm (2011, pp: 386-387), el sistema soviètic va trencar amb la tendència democràtica dels moviments socialistes: la "infal·libilitat papal" que es va atorgar al Partit era impensable per qualsevol socialista destacat abans de 1917. Una condició que duria a un grup selecte a dirigir el país i a impulsar una "revolució des de dalt" desencadenant un sistema de purgues i camps de concentració. Com diria Carr (1995, p: 239): "si los fines podían ser descritos como socialistas, los medios utilizados para alcanzarlos eran a menudo la misma negociación del socialismo".

Per què podem afirmar, per altra banda, que el règim soviètic no va superar el capitalisme? La resposta a aquesta qüestió és més evident, i no necessita tant argumentari com l'anterior. Tot i els èxits econòmics ja esmentats, i malgrat els successius intents reformistes, l'estancament econòmic

fou el tret constitutiu del mandat de Breznev (1964-1982). Un estancament ja conegut des de finals dels anys 60, quan un informe impulsat pel primer ministre Kosigin constatava, tot comparant les estructures econòmiques soviètiques i estatunidenques, l'endarreriment en tots els camps excepte el carbó i l'acer (Lewin, 2017, p: 327). Amb Breznev, l'optimisme econòmic que encara havia caracteritzat el seu predecessor, es va esfumar, emergint, durant el primer lustre dels 70, un novè pla quinquennal amb poques perspectives respecte a l'increment de la productivitat. El sistema havia estat dissenyat per augmentar la producció mitjançant factors extensius, una tendència contrària al desenvolupament industrial modern, amb la qual cosa, i degut la incapacitat del règim de reformar-se, el resultat en la competició amb el capitalisme quedava segellat (Lewin, 2017, p: 273). Als 80, el creixement econòmic era, ja, nul, fent acte de presència la crisi que portaria al col·lapse definitiu del règim. La superioritat de la planificació central per dur a terme un desenvolupament basat en el model occidental havia demostrat ser falsa¹.

Al llarg d'aquest treball aportaré dades i reflexions que justifiquin i complementin aquestes afirmacions. Per fer-ho, dividiré el treball en dos grans apartats. El primer, titulat "signes del fracàs", constituirà un recorregut per les llargues dècades de durada del règim soviètic tot oferint elements a partir dels quals es pugui constatar el no assoliment dels objectius inicials. Per tant, aquest primer apartat estarà dividit, a la vegada, en dos subapartats: "el fracàs del socialisme" i "el fracàs del desenvolupament".

El segon apartat, que es titularà "motius del fracàs", anirà destinat a enumerar les raons, tant estructurals com conjunturals, que imposaren la desfeta. Per tant, dividiré l'apartat, novament, en dos subapartats dedicats al fracàs del socialisme i el desenvolupament, respectivament, i que incorporaran, cada un d'ells, dues noves subdivisions: "motius estructurals" i "motius conjunturals".

¹ Caldria preguntar-se, malgrat tot, si la planificació central és l'únic element determinant en aquest fracàs. En el fons, la ideologia desenvolupista podria ser el factor clau per entendre'l: "National development is however essentially an illusory concept within the framework of a capitalist world-economy. It will never be achieved, even in a partial way, by most countries. The reason that Marxism-Leninism is becoming defunct today as an ideology is because all developmentalist ideologies are becoming defunct" (Wallerstein, 1990, p: 52). Amb tot, no és l'objectiu d'aquest treball centrarme en la crítica al desenvolupament, sinó en l'anàlisi de cert desenvolupament, el soviètic, que no va complir amb els seus designis.

SIGNES DEL FRACÀS

En les línies que segueixen relataré els fets que, en el marc de la formació i desenvolupament del règim soviètic, conduïren, establiren o reiteraren el seu fracàs envers aquells dos objectius inicials proclamats respecte a la construcció del socialisme -i, per tant, l'establiment final del comunisme- i a la superació del capitalisme en termes de desenvolupament tecnològic-industrial. Prèviament, però, vull remarcar que ambdós objectius no eren compartiments estancs. Segons els marxistes, i en especial els leninistes, el comunisme es trobava en algun punt del desenvolupament de les forces productives, desenvolupament que, en efecte, havia de ser capitalista, però que, en el cas soviètic, i a remolc de les circumstàncies, els revolucionaris havien hagut d'adaptar a una tessitura en la qual ja no existia dit capitalisme, sinó un govern bolxevic. Així, la retòrica de desenvolupament anava unida a la retòrica comunista: desenvolupar les forces productives per desenvolupar el comunisme, aquesta era la premissa que justificava, en pro d'un anhelat futur igualitari, els sacrificis del present.

En l'anàlisi que segueix, però, pretenc separar les dos qüestions per tal d'obtindre una imatge més esclaridora. Pel que fa al fracàs en la construcció del socialisme, em centraré en el no compliment de les premisses que, segons els autors citats a la introducció, hauria d'incorporar tal doctrina social. Com veurem, moltes d'aquestes capitulacions foren atribuïdes, pels revolucionaris, a la necessitat de desenvolupar les forces productives del país; però no ens valdrem de tals justificacions, doncs com podrem constatar, el camí del desenvolupament no conduiria al socialisme, sinó a quelcom diferent. Les premisses socialistes que incorporo, i sobre les quals pretenc demostrar-ne el no assoliment, són: democràcia, direcció obrera de la producció, eliminació de l'explotació i abolició de la propietat privada, totes elles constitutives d'aquell "fer una altra cosa" de Samir Amin.

En quant als signes del fracàs en la superació del capitalisme, em valdré d'un únic element d'anàlisi: la planificació centralitzada, eix econòmic de la Unió Soviètica que dirigí la seva economia des del primer pla quinquennal el 1928 fins a la seva desaparició.

El fracàs del socialisme

La repressió exercida pel règim fou, en efecte, un fet constitutiu del seu fracàs. La necessitat de recórrer reiteradament a la coacció per tal de poder posar en pràctica o mantindre unes polítiques determinades era el revers d'una manca de democràcia i base social suficient que oferís al règim la

necessària estabilitat. Ambdós mancances posen en entredit l'existència d'un programa socialista, atès que aquest, en la seva tradició decimonònica, preconitzava la llibertat, la horitzontalitat i una participació social massiva en la seva construcció.

La primera de les repressions de les que vull parlar fa referència als primers anys de revolució, des de 1917 fins a l'aplicació de la NEP (Nova Política Econòmica) el 1921. Aquests anys estigueren marcats per una inicial efervescència revolucionària de la mà d'una amalgama de moviments polítics diversos, hereus, tots, del socialisme. També foren anys en els quals els bolxevics van anar construint els fonaments del seu poder, i és, justament, en aquest trajecte, quan els bolxevics van aplicar la "mà dura" contra les dissidències provinents d'altres moviments revolucionaris d'esquerres.

Un dels moviments que va patir la repressió bolxevic i que fou esborrat del panorama polític soviètic és l'anarquisme. Els llibertaris tenien un pes important en les principals ciutats de l'imperi rus. El juny de 1917, a Moscou, hi havien 60 grups anarquistes, i la federació anarcocomunista de Petrograd comptava amb 18.000 afiliats (Taibo, 2017, pp: 67-68). Al sud, tenien influència a les ciutats de Kiev, Jarkov, Odesa, Ekaterinoslav i Donets (Vadillo, 2017, p: 153). Durant la revolució d'Octubre, tal com constata Taibo (2017, p: 77), el seu paper fou destacat:

"Hay quien estima, en cualquier caso, que sin la colaboración de los anarquistas difícilmente los bolcheviques se habrían hecho con el poder. Si la disolución de la Asamblea Constituyente, que entonces era ya una realidad palpable, corrió a cargo de un anarquista llamado Anatoli Yelézniakov, había al menos cuatro anarquistas en el comité militar revolucionario que, controlado por los bolcheviques, planificó los acontecimientos de octubre de 1917".

En un primer moment, els bolxevics foren tolerants amb les organitzacions llibertàries. Els anarquistes, però, començarien, aviat, a expressar crítiques al règim per considerar que aquest havia imposat un capitalisme d'Estat tot assumint l'aplicació de sistemes productius com el Taylorisme, antagònics a l'autogestió. La crítica a la pau de Brest-Litovsk desencadenà la repressió: l'abril de 1918 fou escenari de l'assalt, a Moscou, de 26 centres anarquistes, revifant una resposta violenta -condemnada per gran part de l'anarquisme- i desencadenant, conseqüentment, més repressió. Paral·lelament, les publicacions llibertàries foren suprimides (Vadillo, 2017, pp: 163-167). El destí de molts anarquistes fou la presó, la mort o l'exili. Després de la revolta de Kronstadt el 1921 les estructures anarquistes a l'interior havien desaparegut. L'última manifestació massiva de l'anarquisme fou el funeral per la mort de Kropotkin el febrer del mateix any, al pas del qual els

reclusos de la presó de Butyrky colpejaven els barrots i cantaven himnes anarquistes (Vadillo, 2017, pp: 170-174).

El moviment Majnovista va ser un dels que més sofriren la repressió bolxevic. Impulsat per l'anarquista Nestor Majno -líder militar de l'anomenat "exèrcit negre"- i de naturalesa camperola, si bé no pot ésser considerat un moviment anarquista, sí que tingué un fort caràcter llibertari. En el marc de la guerra civil, controlant un espai geogràfic d'Ucraïna oriental amb una població de 7 milions i mig de persones, va procedir a organitzar l'economia camperola amb un projecte marcadament col·lectiu a partir de comunes lliures i no estatalitzades (Taibo, 2018, pp: 229-237). Dins l'escenari bèl·lic ucraïnès, les forces de Majno eren les més importants, unint els seus efectius a l'exèrcit roig en el combat contra la invasió austro-alemanya, l'exèrcit blanc, i les tropes nacionalistes de Petlura (Vadillo, 2017, pp: 177-187). El 10 d'Abril de 1918, però, començaria la repressió: els bolxevics declaraven contrarevolucionari el Congrés de Camperols Obrers i Guerrillers de Gulai Polé, el principal bastió majnovista, mentre que Trotski, al capdavant de l'Exèrcit Roig, acusava de traïdor a tot aquell que difongués els seus manifestos. En aquest context, l'aliança amb l'exèrcit roig es va trencar (Vadillo, 2017, pp: 200-206), i tot i que fou recuperada temporalment, un cop vençuts els blancs els bolxevics procediren a detindre a majnovistes i anarquistes mentre ordenaven la dissolució de l'Exèrcit Insurreccional Majnovista (Vadillo, 2017, pp: 213-216). L'estiu de 1921, després d'un setge a Gulai Polé i de mesos de combats, Majno marxava a l'exili mentre quasi tots els anarquistes i majnovistes de la regió acabaven afusellats o a la presó (Vadillo, 2017, p: 78).

Un altre escenari que va tindre una importància cabdal en la configuració del sistema soviètic és la revolta de Kronstadt i la posterior repressió, considerada, per Taibo (2010, pp: 131-132), una fita indicativa de la fi de la revolució i l'inici de la construcció de l'Estat jeràrquic.

El soviets de Kronstadt, un enclavament de la marina situat en una illa entre Petrograd i Finlàndia, exigia, ja des d'inicis del 1918, la lliure participació de totes forces revolucionàries, condemnava la pau de Brets-Litovsk i rebutjava la repressió dels bolxevics contra moviments socialistes. A més, molts dels soldats allí destinats eren camperols cansats de les mesures confiscatòries d'un comunisme de guerra que havia deixat d'estar justificat en un context, el de 1921, a on la guerra civil pràcticament havia finalitzat. Una circumstància que havia produït nombroses revoltes al camp i intenses discussions entorn el control obrer erosionat per les polítiques de centralització. A Petrograd el conflicte estava servit, i les vagues se succeïen reclamant millors condicions de vida, llibertat pels presos socialistes i eleccions lliures a comitès de fàbrica, sindicats i soviets. Els

habitants de Kronstadt es van alçar: en una reunió de 15.000 persones, van sumar-se a les proclames de la ciutat veïna, i davant les sospites de repressió, van formar un Comitè Revolucionari Provisional. L'enclavament, famós pel seu protagonisme durant la revolució, era un element perillós que podia fer trontollar la legitimitat revolucionària del règim. Trotski, al capdavant de l'exèrcit roig, no va dubitar en aplacar, amb mà dura, la revolta: el 5 de març de 1921 declarava que Kronstadt era contrarevolucionària i procedia a atacar amb 35.000 efectius a una defensa formada per 13.000 mariners i 2000 voluntaris. El 18 de març la derrota era efectiva, començant la repressió: 2000 foren empresonats i 13 condemnats a mort, mentre que el govern de Kronstadt fou depurat i reestructurat. L'apacament de la revolta no va ser un acte més de guerra, sinó un punt i final a les reivindicacions d'autonomia pels soviets i l'inici del monopoli del poder per part dels bolxevics, que imposarien a les seves files una única línia de pensament (Vadillo, 2017, pp: 234-261).

I és que, just després de Kronstadt, el Partit Comunista de la Unió Soviètica va celebrar el seu X Congrés en el qual es van decidir dos fets d'important transcendència: l'inici de la NEP, que feia retrocedir el comunisme de guerra i oferia concessions al mercat en un intent de recuperar una economia devastada, i la prohibició del fraccionalisme dins el partit. Això va comportar l'abolició de la Oposició Obrera, una plataforma bolxevic que clamava contra la proliferació de controls econòmics i polítics i contra el creixent poder de la maquinària del partit i l'Estat. A partir d'aquell moment, les posicions del partit s'haurien d'acatar, cloent-se les portes al dissentiment. Com afirma Carr (1995, p: 51) "la concessión a la organización central del partido de lo que en la práctica era el monopolio del poder tendría consecuencias de largo alcance". Just després del Congrés, social-revolucionaris i menxevics foren apartats de la vida política: 2000 menxevics eren detinguts i convidats a exiliar-se, mentre que molts social-revolucionaris eren condemnats a penes de mort -no executades- o a llargues penes de presó (Carr, 1995, p: 53).

El rastre del X Congrés seria llarg, i serviria per condemnar i invisibilitzar qualsevol tendència crítica dins el partit i, per extensió, a tota la societat. La victòria de Stalin sobre la oposició suposaria una fita històrica: el setembre de 1927, arran el descobriment d'una impremta il·legal, la policia política era utilitzada, per primer cop, contra les dissidències del Partit; paral·lelament, l'expulsió de Trotski acusat de deslleial implicava que, a partir d'aquell moment, la dissensió s'equiparava a deslleialtat (Carr, 1995, p: 155-157). En el marc del gir de Stalin envers la política agrària i l'inici de les requisos forçoses de gra del 1928, antics menxevics i socialrevolucionaris del comissariat, que oferien resistència a les noves mesures, eren detinguts i involucrats en procediments teatrals (Carr, 1995, p: 172-173). Amb l'inici de la industrialització accelerada i la

col·lectivització agrària, la policia política -la GPU- assumia nous poders que li permetrien castigar sense proves, mentre una nova categoria lèxica, el "crim contrarevolucionari", justificava una caça de bruixes en un context en el qual no existia una oposició real (Lewin, 2017, pp: 100-102). El manteniment de l'ordre sota l'etiqueta de "legalitat revolucionària" es va convertir en l'objectiu principal del règim, mentre el prestigi de la policia política creixia (Carr, 1995, p: 160). Segons Lewin (2017, pp: 160-161) des del X Congrés el 1921 fins a la mort de Stalin el 1953 es produïren, a la URSS, 4.060.306 detencions per motius polítics, de les quals 799.455 esdevindrien condemnes a mort, 2.634.397 reclusions a camps, colònies o presons i 423.512 desterraments. En una estimació més global, Robert Conquest ha avaluat en 12 milions les víctimes mortals de la repressió desplegada entre 1936, l'inici de les grans purgues, i 1950 (a Taibo, 2010, p: 203). En quant a la repressió dins el partit, Taibo (2010, p: 202) ens ofereix unes xifres prou il·lustratives: dels 139 membres del Comitè Central del Partit elegit el 1934, 110 foren detinguts i 98 executats amb anterioritat a 1939, mentre que dels 1966 delegats presents en el XVII Congrés el 1934, només en van assistir, al següent de 1939, 58; 1108 delegats havien sigut executats. El "socialisme", en efecte, s'havia imposat a sang i foc, i els "enemics de la revolució" eren condemnats, indiscriminadament, a una vida mísera. Ana Maya, una arquitecta víctima col·lateral de la repressió, relatava, així, la seva experiència:

"En el orfanato nos daban unas palizas horribles. «Os podemos pegar y podemos mataros si nos da la gana, porque vuestras madres son enemigas del pueblo», nos decían (...) En el orfanato carecíamos de educadores o maestros, dos palabras que no escuchamos nunca. Teníamos jefes. ¡Jefes! Jefes que siempre llevaban largas reglas en la mano y que nos pegaban, tanto cuando tenían algún motivo como cuando no lo tenían" (Aleksiévich, 2015, 341).

Amb el final de l'estalinisme i el desgel jrushchovià la repressió va disminuir i el sistema de camps de treball fou desmantellat. La KGB, hereva de la NKVD estalinista, continuaria essent, però, una policia política, tot i que ara els casos haurien de passar pels tribunals. La nova repressió s'aplicava mitjançant el que Lewin anomena "profilaxis" (2017, p: 243-245), una sèrie de mesures consistentes en recomanar als dissidents desistir en la seva acció delictiva, mentre que la seva reincidència podia significar la detenció per una "avaluació de caràcter" i un possible ingrés en un centre psiquiàtric. La por, així, no deixaria de formar part del lèxic soviètic. Així ho expressava Yereña Yúrevna, un dels tants testimonis abocats a l'obra d'Aleksiévich (2015, p: 62-63):

"Nos pasábamos unos a otros los trucos para evitar que los agentes de la KGB que nos intervenían los teléfonos pudieran escuchar nuestras intervenciones (...) Los soplones y las escuchas eran parte de la vida cotidiana en todas las capas de la sociedad, desde las más altas hasta las más bajas (...) El secretismo era nuestro pan de cada día (...) Todos teníamos miedo, y hasta los que eran temidos tenían miedo. Yo tenía miedo, como todos"

La direcció obrera de la producció, element constitutiu del socialisme, no tingué un recorregut gaire llarg dins la història soviètica. El 1917, al foc de la revolució, la societat russa estava posant en pràctica elements autogestionaris concedint-se poder sobre el funcionament de les empreses als comitès de fàbrica. Paral·lelament, però, el govern bolxevic fundava el Consell Superior de l'Economia Nacional (Vesenja) per planificar l'economia nacional, al qual, el gener de 1918, van haver de subordinar-se els comitès de fàbrica. Aquestes tendències contràries generaven caos; en el marc de la guerra civil, finalment, les forces centralitzadores es van imposar davant la manca de subministraments de matèria prima i tecnologia (Taibo, 2010, pp: 110-112). El comunisme de guerra havia d'organitzar i administrar la producció, i el control obrer havia sigut incapaç de fer-ho: els treballadors no tenien prou coneixement en enginyeria i direcció. Ara, la nova tasca del partit era proveir-se d'especialistes, amb la qual cosa antics directors, administradors i enginyers foren reconeguts com a indispensables i beneficiats amb privilegis. Al ser necessaris pel règim, van arribar a ocupar posicions de comandament dins el grup dominant, un element que es convertiria en indispensable a l'hora d'entendre la societat soviètica. Amb el fracàs del "control obrer" i la posada en marxa de la gestió unipersonal de la indústria, la dictadura del proletariat va passar a ser un símbol, convertint-se en una dictadura de partit (Carr, 1995, p: 39; 1985, p: 116-118). La NEP acabaria per refermar les forces centralitzadores, esvaint-se l'entusiasme popular que xocava contra la necessitat de reconstrucció d'una economia devastada per la guerra (Carr, 1995, p: 56). Seria, segons Carr, el punt i final del període utòpic (1985, p: 110). L'inici de la industrialització accelerada i la posada en marxa del primer pla quinquennal (1928-1932) acabaria per refermar la tendència, subordinant les necessitats de la població a la tasca principal: la producció de béns d'equip (Taibo, 2010, pp: 186-188).

En quant al món agrari, si bé la NEP havia significat la dació de concessions al camperolat en el marc d'un renaixement de l'economia de mercat, la "col·lectivització" forçosa a principis de la dècada dels 30 deixa fora de dubte la posició subjugada dels productors agrícoles respecte l'Estat soviètic. El 1932 L'Estat arribaria, inclús, a prohibir el lliure moviment entre els camperols, que

relacionaven el treball als *koljoz* -granges "col·lectives" a les quals se'ls hi obligava ingressar- amb un retorn al servilisme. Les estructures col·lectives tradicionals del camp, que havien suposat durant segles un element de control de la producció per part del camperolat rus, van desaparèixer durant la "col·lectivització" (Taibo, 2010, pp: 184-185). Tot i la desorganització de la producció i les males collites, la nova realitat va permetre a l'Estat recaptar xifres superiors als anys anteriors. Com a conseqüència, la fam va fer acte de presència: es calcula que entre 1 i 5 milions de camperols van morir de gana (Carr, 1995, p: 207-208). Com afirma Amin (2015, pp: 94-95) "la ruptura de la alianza obrero-campesina como resultado de la opción de la colectivización está en los orígenes del abandono de la democracia revolucionaria y el desvío autocrático".

De la recent qüestió se'n deriva una altra. La pèrdua del control de la producció per part de treballadors i camperols va desembocar en l'existència d'explotació, un element que xocava amb les premisses socialistes. L'explotació es duia a terme, a diferència del capitalisme, per l'Estat, en l'òrgan dirigent del qual, el Partit Comunista, havia guanyat força, a partir de la derrota de l'oposició el 1927, la tendència favorable a la industrialització accelerada. Això implicava imposar mesures en pro de l'augment d'una productivitat que només es podia incrementar mitjançant la intensificació del treball físic. Per tant, el pes queia sobre una ma d'obra que observava com les primes a la productivitat esdevenien una part regular del seu salari. El 1927, com a conseqüència de la industrialització i l'absorció de recursos pel desenvolupament de la indústria pesada, els nivells de vida dels treballadors van començar a decaure (Carr, 1995, pp: 171-181). La victòria de la tendència industrialitzant es va segellar el 1928 amb la derrota de la oposició de dretes², partidària de la NEP, i la firma d'un primer pla quinquennal que tenia com a objectiu l'autosuficiència i el màxim desenvolupament de la producció. Aquesta fita, i d'acord amb la nova línia oficial del partit, s'havia de dur a terme a partir de l'acció política, això és, eludint les posicions que s'havien anomenat "genètiques" -predominants durant la NEP, de 1921 a 1927- que apostaven per una planificació basada en tendències objectives (Carr, 1995, pp: 146-147, 187). El primer pla quinquennal havia assumit com a pròpies unes expectatives definides com a remotes pels economistes: la tasa d'increment anual havia de ser d'un 21% el primer any i d'un 23% l'últim, a la vegada que es preveia un augment de la productivitat en un 110% i una reducció dels costos en un 35% (Carr, 1995, pp: 188, 196). Això s'aconseguia mitjançant l'anomenada *sturmovschina*, grans campanyes que tenien

² Segons la terminologia del moment, la oposició de dretes, amb Bujarin al capdavant, era la tendència dins el partit que propugnava una industrialització lenta que permetés mantindre l'aliança amb el camperolat i una pressió baixa sobre els treballadors industrials. En el fons, aquests principis no deixaven de constituir una reformulació dels postulats marxistes segons els quals l'acció política havia de respondre a certes condicions materials objectives. A l'altre costat hi trobàvem la oposició d'esquerreres, amb Trotski com a principal exponent, que predicava una reorganització de l'economia per tal d'accelerar aquest procés amb l'acció política. Una posició que acabaria sent adoptada, el 1927, per la línia oficial del Partit, començant la planificació centralitzada de la industrialització accelerada.

com a objectiu complir amb les quotes fixades al preu que fos necessari (Lewin, 2017, p: 105). Aquests procediments comptaven amb el suport dels sindicats, que si bé durant la NEP havien constituït una institució dedicada a la negociació de convenis col·lectius, amb el començament de la planificació esdevingueren òrgans l'únic objectiu dels quals era fer complir les lleis i incrementar les mesures disciplinàries cap als treballadors. L'absentisme laboral fou declarat delictiu, mentre que a partir de 1940 s'acabava la possibilitat, per part dels treballadors, de renunciar a un treball (Lewin, 2017, pp: 219-220).

El gruix d'aquestes mesures foren eliminades durant la desestalinització, recuperant, els treballadors, el dret a canviar de treball i imposant-se, el 1970, una nova legislació laboral garantista (Lewin, 2017, p: 221). La producció, però, seguiria estant regida per uns plans quinquennals que redirigien la plusvàlua cap a àmbits aliens als treballadors, com la indústria militar o els privilegis dels buròcrates, amb la qual cosa l'element definitori de l'explotació seguia en peu: la mà d'obra continuava constituint una mercaderia.

"(...) el experimento soviético fue incapaz de trascender el universo histórico y social propio del capitalismo. Ni el trabajo asalariado, ni la mercancía, ni la jerarquía, ni las separaciones fueron contestados, de tal forma que lo que emergió, adobado de retórica socialista, fue un modelo singularísimo e inclasificable" (Taibo, 2010, pp: 23-24).

Finalment, una última qüestió que ens queda per analitzar en aquest apartat és la relativa a la propietat privada dels mitjans de producció, una condició econòmica que, aparentment, i en concordança amb els postulats socialistes, fou eliminada del sistema soviètic. Taibo (2017, p: 263) posa en dubte que aquesta fos, de fet, abolida, ja que en última instància, la planificació centralitzada va posar en mans d'un grup de poder, la burocràcia, el control dels mitjans de producció. Les diferents escales en la jerarquia burocràtica eren considerades, atès que conformaven el funcionariat de l'Estat, com a representants d'un interès general que fàcilment podia confondre's amb l'interès personal, si tenim en compte que, en efecte, les seves posicions incorporaven privilegis (Abellan, 1984, p: 158). Segons afirma Castoriadis (Abellan, 1984, p: 166) encara que no existís la propietat privada, el fet que la burocràcia disposés col·lectivament dels mitjans de producció li permetia una posició dominant amb dret d'usar i abusar d'ells, una condició que es va petrificar, a la mort de Stalin, amb l'anomenada "emancipació de la burocràcia"³. La burocràcia

³ S'ha considerat, sovint, que el terror estalinista era una arma contra una burocràcia que a finals dels 30 havia crescut desmesuradament. Durant el mandat de Stalin, aquesta estava sota les ordres d'un poder únic; amb Breznev, res evitava que s'apropriessin del poder (Hobsbawm, 2011, p: 383). El control estalinista de la burocràcia es traduïa en: control de les ordres, depuració de l'aparell administratiu i educació dels millors elements de la classe

esdevenia, així, una classe explotadora en tots els sentits, amb control sobre la distribució dels recursos i la plusvàlua.

La difuminació entre propietat estatal i privada es va anar decantant cap a la segona a mesura que el règim va evolucionar. L'estancament breznevità va significar l'enfortiment de les tendències que conviden a pensar en un us privat de la propietat estatal. Com explica Lewin (2017, pp: 457-465), al comportament dels responsables empresarials es va anar desdibuixant els límits que separaven la propietat privada de la pública, desapareixent, també, la distància entre els ingressos i privilegis oficials dels funcionaris i la possibilitat d'aquests d'incrementar-los aprofitant les seves posicions. Un cop desaparegut Stalin, els membres més antics de la burocràcia van passar a apropiarse de l'Estat com a representant col·lectiu dels seus interessos:

"la propiedad estatal de los activos y de los medios de producción, se fue erosionando poco a poco, primero con la creación de auténticos feudos dentro de los ministerios y posteriormente con la privatización *de facto* de empresas por parte de sus directores. Solo hay un nombre para referirse a este proceso: cristalización de un protocapitalismo en el seno de una economía planificada" (Lewin, 2017, p: 459)

Així, no només s'assistia a la gestió privada del capital de les empreses, sinó també al benefici privat del producte de tal capital. Un procediment que es va veure incentivat pels *snaby-sbyty*, xarxes de subministrament a l'ombra que constituïa un fet de pujant importància en el funcionament empresarial. Tot un seguit de circumstàncies que conduïren a que, un cop desmembrat el sistema el 1991, certs sectors de la burocràcia es beneficiessin de les privatitzacions a través de tractes mafiosos (Taibo, 2010, p: 401).

El fracàs del desenvolupament

"Marx fue así el profeta de la producción y está permitido pensar que en este punto preciso, y no en otros, hizo pasar el sistema antes de la realidad. Nunca dejó de defender a Ricardo, economista del capitalismo manchesteriano, contra los que lo acusaban de querer la producción por sí misma («¡Con toda razón!», exclamaba Marx) y quererla sin preocuparse de los hombres. «Es precisamente su mérito», contestaba Marx, con la misma desenvoltura que Hegel. ¡Qué importa, en efecto, el sacrificio de los hombres, si ha de servir para la salvación de toda la humanidad! El progreso es parecido a «aquel horrible dios pagano

obrero per ser incorporats a l'aparell. Tot plegat era la base justificadora dels grans processos polítics de l'època (Abellán, 1984, p: 153). Amb la mort del mandatari, el sistema va evolucionar a un complex sistema de negociació i coordinació entre el lideratge polític i les agències burocràtiques, un sistema que, segons Lewin (2017, p: 274) sempre havia existit, però sota l'amenaça de la purga.

que sólo quería beber el néctar en el cráneo de los enemigos muertos». ¿Al menos, es el progreso el que dejará de ser una tortura, pasado el apocalipsis industrial, el día de la reconciliación?" (Camús, 2013, pp: 284-285).

Començo l'apartat amb aquesta fantàstica cita de Camús que ens ajuda a entreveure l'origen del desenvolupisme soviètic. En efecte, el propi marxisme incorporava en la seva teoria una important variable economicista, tant en quan considerava imprescindible -una mena de missió històrica- un cert grau de creixement productiu en el camí cap al comunisme. Tot i que Marx, als seus últims dies, havia canviat, en certa mesura, la seva visió economicista i lineal de la història -afirmant que les estructures col·lectives del camp rus podien ser un punt de partida en la construcció del socialisme- va ser el Marx madur i lineal el que fou pres com a referència pels bolxevics (Taibo, 2010, pp: 77-78). El socialisme soviètic s'havia posicionat com a enemic del capitalisme tot i que, en un pla econòmic, es regia per les mateixes lleis: "acumulación de capital, producción racionalizada y sin cesar acrecentada (...) el imperativo de la producción domina los dos universos y los convierte, en el plano económico, en un solo mundo" (Camús, 2013, pp: 303-304). El desenvolupament tècnic i industrial es convertia en un mantra compartit amb el messianisme il·lustrat burgès, amb la qual cosa el règim soviètic, que partia d'una posició endarrerida dins l'economia mundial -amb un desenvolupament industrial menor al dels països "avançats", com Alemanya o el Regne Unit- havia d'optar, en l'afany de competir amb el centre, per una ràpida industrialització que s'havia de dur a terme mitjançant una "acumulació socialista de capital" (Wallerstein, 1990, p: 45). El que el capitalisme havia aconseguit al llarg de segles a partir de conjuntures històriques particulars i l'acció d'uns mercats protegits per una maquinària estatal imperial, ho havia d'assumir la planificació centralitzada a partir de l'acció política més voluntarista, una característica que, com hem vist, definia el primer pla quinquennal. El que mostraré en aquest apartat és com des d'aquesta premissa la planificació centralitzada es va veure incapaç per assolir, a llarg plaç, el nivell de desenvolupament tècnic i industrial de les potències capitalistes occidentals i com, a la fi, aquesta va ser desbordada per la lògica de mercat.

Abans, però, convé veure quin fou el camí que dugué cap a la planificació centralitzada, sistema econòmic que, després de l'experiència del comunisme de guerra, havia sigut descartat per una majoria dins el Partit. Al X Congrés, el març de 1921, la NEP va ser aprovada, amb la qual cosa es procedia a fer un pas enrere en la planificació fent una sèrie de concessions a l'economia de mercat. Davant d'una economia devastada per les successives guerres i un camperolat -que recordem-ho,

constituïa la majoria social soviètica- a les portes de la revolta, el Partit va emprendre una sèrie de mesures per tal de recuperar el país i calmar la tensió social al camp. La primera característica que cal destacar és la supressió de les requisites i l'establiment d'impostos en espècies, amb la possibilitat, per part dels camperols, de vendre al mercat els seus excedents agraris (Taibo, 2010, p: 147). Pel que fa a l'àmbit industrial, la NEP significava mantenir la propietat nacional de la gran indústria, que era arrendada a empresaris individuals, mentre que les indústries amb menys de 20 treballadors no eren nacionalitzades. El finançament de la gran indústria s'efectuava a partir de comptabilitat comercial en grups d'empreses organitzades en trusts; un cop deduïts els costos, els beneficis anaven a càrrec de l'Estat, propietari del capital fix. El mercat regia l'activitat de les empreses, lliures per vendre els seus productes, amb la qual cosa sorgí una nova categoria social: els "homes del NEP", nous propietaris o gestors enriquits, sovint d'origen burgès, que eren reconeguts pel sistema i recompensats amb privilegis (Carr, 1995, pp: 71-76). L'objectiu de l'estratègia era que el sector agrari generés la demanda de les ciutats per tal d'aportar-los-hi matèria prima per a la indústria i el comerç exterior, proveïdor d'equips industrials pesats (Taibo, 2010, p: 147). A llarg termini, aquestes mesures havien de dur a terme un desenvolupament industrial que fes possible la competència amb el capitalisme occidental. El concepte que definia aquesta nova situació és el de "capitalisme d'Estat", una mena de capitalisme col·lectiu que havia de permetre una mica de flexibilitat econòmica mentre, paral·lelament, el sistema de partit únic mantenia la perspectiva socialista (Lewin, 2017, pp: 371-373).

Hi han tres factors que conduïren la NEP al fracàs; tres factors que van empènyer al Partit a fer marxa enrere, abans d'hora, en unes mesures que havien de durar més que una curta dècada. El primer fou la crisi de les tisores: amb el poc desenvolupament de la indústria de béns de consum, els productes del camp eren molt més demandats que els industrials, una disparitat que va generar l'alça dels preus agraris i l'atur en la indústria. La NEP estava salvant al camperolat del desastre, però conduïa a la indústria i als treballadors al caos. Davant tal situació, la tendència del Partit fou la d'imposar més controls de preus i l'enfortiment del Gosplan, l'agència estatal de planificació econòmica. En aquest context, amb concessions poc exitoses al mercat i unes condicions de vida en declivi pel proletariat industrial, va anar guanyant pes, dins les files bolxevics, la opinió a favor de l'impuls de la industrialització -abanderada per Trotski i la oposició d'esquerres (Carr, 1995, pp: 75-84). Quan el 1927 la oposició va ser derrotada i expulsada -fent possible, per part de la línia oficial del Partit, l'adopció de mesures polítiques abans preconitzades per ella- la via cap a la planificació centralitzada es presentava lliure d'entrebancs (Carr, 1995, p: 171).

El segon factor foren les successives crisis de recaptació de gra fruit de l'acaparament per part del camperolat. El 1925, la indústria soviètica havia tornat als nivells d'abans de la Guerra Mundial. L'objectiu era, ara, superar-los, amb la qual cosa necessitava més inversió. Però el camperolat no tenia prou incentius com per canviar les seves excedències en diners, ja que no hi havia un mercat de productes de consum prou desenvolupat i la inestabilitat de la moneda convertia en una inversió poc segura l'estalvi monetari (Carr, 1995, p: 107). Aquesta dinàmica va conduir a que el 1927, un any de bona collita, fos testimoni d'una crisi de recaptació de gra seguida de la imposició d'unes mesures extraordinàries que recordaven el comunisme de guerra: les requisites forçoses. Unes mesures que, any rere any, es repetirien i que, finalment, conduirien, amb el naixement de la dècada dels 30, a la "col·lectivització" de la terra. Les tendències del partit favorables a trencar l'aliança amb el camperolat i a impulsar la industrialització havien guanyat la partida (Carr, 1995, pp: 162-165).

El tercer factor desencadenant de l'impuls de la tendència industrialitzadora fou l'amenaça internacional. El 1927, fruit del suport soviètic a la vaga general anglesa de 1926, el Regne Unit va trencar les relacions diplomàtiques i comercials amb la URSS. Sonaven tambors de guerra: es temia que els govern anglès instigués Pilsudski, que acabava de prendre el poder a Polònia, a emprendre accions bèl·liques contra Moscou (Carr, 1995, p: 125). La guerra no va arribar, però la por a aquesta va imposar en l'agenda política i econòmica un programa que fes possible un ràpid desenvolupament de la indústria militar. Aquest només podia ser la planificació centralitzada.

La NEP havia resultat ser ineficaç pels propòsits soviètics. La competició contra el capitalisme, en termes econòmics i militars, necessitava mecanismes econòmics diferents. Així, la planificació centralitzada i la "col·lectivització" de la terra, dos cares d'una mateixa moneda, van aparèixer en el context soviètic per no deixar-lo, ja, mai més. Des dels anys 30, i fins a la caiguda del règim, la planificació centralitzada seria l'eix sobre el qual giraria l'economia, un mecanisme en el qual es confiava per tal de demostrar al món que el "socialisme" era superior al capitalisme.

Segons Carr (1985, pp: 152-154) els principals trets de la industrialització planificada soviètica foren els següents: la unitat de planificació és la nació; se substitueixen els mecanismes de mercat per les decisions de l'autoritat central; es considera a la indústria el sector més productiu i, per tant, es considera prioritària la producció de béns d'equip industrial; i es camina cap a l'autarquia per tal d'escapar de la tutela occidental.

En un principi, tot i que a costa de subordinar les necessitats de la població i d'incrementar el seu esforç físic, els plans quinquennals van funcionar. El primer, de 1928 a 1932, va acabar amb confiança: el comerç privat s'havia reduït a nombres insignificants i el sistema havia sigut immune a la crisi de l'economia mundial de 1929 (Carr, 1995, pp: 196-197). En un decenni la renda nacional es va quadruplicar (Taibo, 2010, p: 192) la qual cosa va implicar un creixement desmesurat de la població urbana, que va doblar-se en el període de 1926 a 1936 (Lewin, 2017, pp: 84-85). Aquest canvi en l'estructura social és determinant per entendre el posterior fracàs de la planificació. En un primer moment, atès que la societat no estava preparada per una urbanització tant sobtada, els nivells de vida van baixar (Lewin, 2017, p: 86). Paral·lelament, l'increment de la mobilitat va imposar mesures restrictives per controlar la població, com passaports interns o el registre obligatori a les ciutats (Lewin, 2017, p: 95). El sistema va haver de fer front a una nova realitat: si bé, al començament, el xoc entre una cultura rural i urbana a les ciutats va comportar una mescla d'elements religiosos i seculars que es van projectar en les estructures d'Estat estalinistes⁴, a la llarga aquestes mateixes estructures no podrien fer front a la creixent complexitat social. Com apunta Lewin (2017, pp: 397-398), les reformes polítiques i econòmiques dutes a terme per Jruschov -successor de Stalin al capdavant de l'Estat entre 1953 i 1964- s'han d'entendre com un intent del sistema d'adaptar-se a aquesta nova realitat. El nou mandatari va dur a terme l'intent de descentralitzar l'economia posant la gestió econòmica en mans de consells econòmics regionals, els sovnarjozy. L'intent va fracassar: després d'un èxit inicial, l'economia es va alentir; els gestors regionals donaven prioritat als interessos locals, tendint a l'autarquia i incapacitant la introducció de noves tecnologies. Com constata Lewin (2017, pp: 279-284), el problema era un sistema construït des de la teulada que, al descentralitzar-se, no feia res més que reproduir les mateixes dinàmiques a nivell local. Amb Jruschov allunyat del poder, l'Estat va fer marxa enrere en les reformes.

Un dels problemes de la planificació centralitzada és que no era capaç de combinar objectius nacionals amb elements descentralitzats que responguessin a les necessitats econòmiques locals i que incentivessin el bon rendiment. El 1965, ja en el mandat Breznev, l'anomenada "reforma Kosigin" va intentar revertir la tendència, reduint la càrrega dels indicadors de la planificació central i dotant el sistema d'incentius al rendiment i la innovació. La reforma va xocar amb les barreres del sistema burocràtic i un pla central inflexible, amb la qual cosa va acabar suavitzant-se (Lewin, 2017, p: 327). Amb el fracàs de la "reforma Kosigin" s'acabava l'optimisme econòmic que

⁴ Les estructures d'Estat estalinistes mesclaven elements il·lustrats, com el culte al desenvolupament de les forces productives, amb elements propis de la idiosincràsia tsarista i ortodoxa russa, com el messianisme nacionalista o el culte a la personalitat, que desembocaven en una dictadura personalista.

fins llavors havia caracteritzat el discurs soviètic⁵: l'anomenat "estancament breznevianà" feia acte de presència. Els motius d'aquest estancament foren, segons Taibo (2010, pp: 317-325), els següents: falta d'incentius econòmics, desaparició dels mecanismes repressius que havien mantingut en marxa l'economia durant el mandat de Stalin, una direcció política incapaç de generar il·lusió col·lectiva, l'existència d'una burocràcia satisfeta amb la reproducció del sistema, la falta d'informació dels òrgans de planificació central envers les necessitats locals, el manteniment d'empreses deficitàries, la dificultat per introduir innovacions tecnològiques al marge de la indústria pesada, el predomini dels índexs quantitius en els plans quinquennals i uns costos militars, fruit de la guerra freda, desmesuradament alts. A tot això hi hem d'afegir la dificultat de la planificació central per coordinar el que havia esdevingut, fruit de la recuperació del dret dels treballadors a abandonar una feina, un autèntic mercat laboral, un element que impedia una distribució racional de la mà d'obra en el marc d'un sistema allunyat de les realitats locals (Lewin, 2017, pp: 222-225). El mateix excés de centralització provocava que les xarxes administratives funcionessin de forma irracional, proveint productes a espais a on ja hi eren disponibles i donant feina innecessària a molts treballadors, reduint-se la productivitat (Lewin, 2017, p: 441).

L'estancament econòmic, que esdevindria creixement nul a la dècada dels 80, generaria un gran creixement de l'economia submergida, que des de 1960 a 1990 es va multiplicar per 18. Aquesta es barrejava amb l'economia legal, essent un instrument utilitzat per les empreses per maquillar els fracassos en l'assoliment dels objectius del pla, un mecanisme que acabaria dinamitant el sistema connectant elits legals amb elits mafioses (Lewin, 2017, pp: 450-454). Tot i això, Hobsbawm (2011, p: 385) afirma que la millora de la qualitat de vida durant l'època de Breznev, tot i l'estancament econòmic, fou possible gràcies, justament, a aquesta economia paral·lela.

La capa social al poder, la burocràcia, no va ser capaç de canviar les dinàmiques del sistema. Després de la mort de Stalin, la burocràcia esdevindria un enorme grup de 2 a 4 milions de persones -càrrecs de responsabilitat, funcionaris i dirigents d'empreses- que comptaria amb una sociologia i interessos particulars⁶ (Lewin, 2017, pp: 403-404). Amb Breznev, la immobilitat de la direcció i la falta de control de la base constituïrien la mescla perfecta per a una burocràcia acomodada entre privilegis⁷ i poc procliu als canvis. En aquest context, i amb un Partit absorbit per la maquinària burocràtica estatal, Lewin afirma (2017, p: 434-435) que el sistema va convertir-se en un sistema

5 Jrushchov assegurava que a la dècada dels 70 les bases de la societat comunista s'assentarien, mentre que preveia la seva implantació definitiva als 80.

6 Aquesta característica de la burocràcia duria a un seguit d'estudiosos, com Lefort, Djilas o Castoriadis, a definir-la com una nova classe social.

7 Tot i la relativa igualtat de salaris entre la població soviètica, els privilegis consistien en un accés desigual a productes de consum i serveis de l'estat, com centres hospitalaris, sanatoris, cases de repòs... (Taibo, 2010, p: 336; Lewin, 2017, p: 291).

"sense Partit", incapaç d'assumir lideratges que oferissin solucions i canvis⁸. A diferència de Xina, amb un Partit Comunista fort disposat a confiar la direcció a nous quadres, a la URSS el Partit va esdevenir gerontocràtic, la qual cosa significaria que, amb l'arribada del moment de reformes, la potència oriental seria dinàmica, mentre que Moscou neutralitzava el procés sufocant la innovació (Anderson, 2010, p: 66).

Finalment, però, les reformes van arribar. Gorbachov va posar-se al capdavant del Partit el 1985, i amb ell arribaven la Glasnot i la Perestroika. La primera significava la reforma política, el trànsit cap a un sistema de llibertats i pluralisme polític. La segona evocava la reforma econòmica, una via que mai va acabar de definir-se del tot però que pretenia destruir els vells mecanismes de la planificació centralitzada. La reforma, però, fou un fracàs. Amb el deteriorament de la posició del Partit com a rector de l'Estat, l'economia basada en el sistema de donar ordres mancava de fonaments: el règim es quedava sense una política econòmica nacional, creant-se una situació on cada comunitat vetllava per l'autoprotecció i l'autosuficiència. L'alternativa al Partit no fou una autoritat constitucional i un nou sistema econòmic, sinó un buit de poder que significaria un col·lapse consumat el 1989 mentre el bloc de l'est es desintegrava (Hobsbawm, 2011, pp: 479-482). Gorbachov havia abraçat la reforma política, però no la econòmica, posant fora de joc el Partit sense tindre en compte que l'economia planificada estava lligada a l'autoritat del mateix. En aquest context, les empreses van deixar de subministrar productes a l'estat, i van passar-ho a fer a un mercat alimentat per l'increment de l'economia submergida. L'Estat, debilitat, es veia incapaç de recaptar impostos, imprimint diner i generant inflació. Quan al 1991 la vella guàrdia es va alçar en un cop d'Estat contra Gorbachov, el fracàs de l'acció va arrossegar tot el que quedava del vell ordre, dissolent-se la URSS en un tancar i obrir d'ulls. Els quadres del règim, separats de la revolució per 4 generacions, sense dinamisme ni creativitat revolucionària, foren incapaços de fer front al desastre (Anderson, 2010, pp: 67-69). Amb la caiguda va arribar una reforma capitalista que jugaria a favor dels estrats alts d'una burocràcia beneficiada per les privatitzacions, a la que no va poder fer-hi front una població sense recursos polítics (Taibo, 2010, pp: 432-439). El capitalisme més salvatge, de tints mafiosos, va guanyar la partida, amb la qual cosa podem afirmar, amb Hobsbawm (2011, p: 492), que es va complir, paradoxalment, l'anàlisi de Marx: les forces productives materials de la societat van entrar en contradicció amb les relacions productives existents. El desenllaç, com afirma Amin (2015, pp: 70-71) era probable: la nomenklatura⁹ seria la nova burgesia, apropiant-se, ara individualment, dels mitjans de producció. La despolitització de la societat seria un un factor clau

⁸ Segons Edgar Morin, a la URSS hi va haver una transferència de la fe en la revolució, a la fe en el Partit, i d'això es va passar al culte a l'aparell en sí mateix (a Abellan, 1984, p: 159). Aquest fet, amb una societat allunyada dels centres de decisió, va generar poques oportunitats per al canvi.

⁹ Tal com s'anomenaven els estrats alts de la burocràcia, elegits pel Partit.

en aquest procès: la classe treballadora havia sigut incapaç d'utilitzar la democratització en profit seu i elaborar, així, un projecte polític propi. La revolució post-soviètica havia sigut un afer de palau.

Maria Tíjovna Isaichik: "¡Qué país han destruido! ¡Toda una potencia mundial! Y sin disparar un solo tiro... ¿Sabe lo que no entiendo? No entiendo por qué no nos consultaron. Yo me pasé toda la vida construyendo un gran país. Eso es lo que nos decían. Lo que nos prometían." (Aleksiévich, 2015, p: 115).

MOTIUS DEL FRACÀS

El següent apartat va dedicat a cercar les causes que desembocaren en les situacions que he narrat a l'apartat anterior. Els motius dels fracassos mencionats no poden ser analitzats des d'una sola perspectiva: si bé és cert que, en determinats moments, la conjuntura política i econòmica nacional i global van deixar poc marge de maniobra al règim, també ho és que la pròpia societat russa i la ideologia del partit contenien elements estructurals que conviden a pensar en uns fonaments que conduïen, inevitablement, a les contradiccions que acabaren amb els anhels socialistes. Tot i la dificultat que suposa, en determinades circumstàncies, separar els elements estructurals dels conjunturals -ja que l'estructura condiciona les respostes formulades en la conjuntura- intentaré, en aquest apartat, separar les dos variables amb l'objectiu de simplificar la narrativa històrica.

Abans de començar, cal fer dos aclariments. En primer lloc, continuaré parlant del fracàs del socialisme tant en quant els viaranys que emprengué el món soviètic constituïren una contradicció amb les premisses mencionades a la introducció: democràcia, direcció obrera de la producció, eliminació de l'explotació i abolicció de la propietat privada. En segon lloc, parlaré del fracàs del desenvolupament suggerint, amb aquest concepte, el tipus particular de desenvolupament generat en el marc d'un pensament il·lustrat burgès que identifica progrés amb creixement econòmic lineal, ascendent i inexorable. Atès que la URSS pretenia competir amb un món engendrat per tals paràmetres, entenc -i la particular teoria marxista evocada per Moscou ho corrobora- que el motor per tal carrera era alimentat pels mateixos. És per això que podem relacionar, sense por, el fracàs econòmic soviètic amb l'alentiment del seu creixement.

El fracàs del socialisme

Motius estructurals

"Si aceptamos el punto de vista que Lenin considera propio y tememos la influencia de los intelectuales en el movimiento, no podemos concebir mayor peligro para el partido ruso que el plan organizativo de Lenin. Nada contribuirá tanto al sometimiento de un joven movimiento obrero a una élite intelectual ávida de poder que este chaleco de fuerza burocrático, que inmovilizará al partido y lo convertirá en un autómatas manipulado por un Comité Central" (Luxembourg, 1904, p: 16)

La present cita constitueix una introducció perfecta a aquest apartat. La primera causa estructural que pretenc remarcar és la pròpia predisposició del leninisme com a ideologia i praxis de partit a conduir la revolució russa al destí abans relatat. Luxembourg, després de la escissió de la socialdemocràcia russa en bolxevics i menxevics el 1903, va veure, de forma clarivident, en què podia convertir-se aquell partit centralitzat que pretenia instal·lar-se en el poder per dur a terme la revolució proletària. Al substituir les masses pel partit quant a força motriu de la revolució, Lenin va trencar amb certs postulats del *Manifest Comunista*, ja que, si bé aquest confiava en una avantguarda, el propòsit de Marx era que la consciència arribés a la majoria dels treballadors. En l'obra *Qué hacer*, Lenin optava per regir l'acció de les masses a partir d'una poderosa estructura feta per a la revolució, secreta i professionalitzada. L'elit revolucionària havia de tindre una acció educadora enfront les masses, un element no visible en Marx: aquest no pretenia establir preceptes obligatoris en forma d'ideologia, sinó, més aviat, desemmascarar el capitalisme (Carr, 1985, pp: 44-52). A partir d'una visió retrospectiva, no ens és difícil afirmar, com Hobsbawm (2011, p: 386), que el partit leninista era potencialment autoritari. La substitució de les masses pel partit podia dur, fàcilment, a substituir els membres del partit pel Comitè Central, el Comitè Central per dirigents, i finalment, els dirigents per un sol dirigent. La possibilitat de dictadura "en un partido organizado sobre la base jerárquica centralizada como los bolcheviques de Lenin es, más que posible, algo probable" (Hobsbawm, 2011, p: 388).

Seguint aquest argument, és possible afirmar que l'estalinisme no era més que una continuació del leninisme. El voluntarisme leninista portaria al voluntarisme estalinista, pel qual no existien condicions objectives, sinó pura voluntat política. Amb aquestes premisses ideològiques, la imposició d'una dictadura personalista que fos portadora de tal voluntat resultava una conseqüència coherent:

"El monopolio bolchevique del poder, tal como lo habían establecido Lenin i Trotski (...), halló en el monopolio de Stalin su afirmación y su negación; y cada uno de los dos antagonistas insistían en un aspecto distinto del problema (...) El dominio de una sola facción constituía ciertamente un abuso, así como la consecuencia del dominio de un solo partido (...) En el comienzo de su carrera Trotski predijo con claridad «la consecuencia del dominio de un solo partido», y lo aceptó cuando llegó la ocasión como el medio indispensable de lograr bajo determinadas condiciones el objetivo de la revolución. En este sentido se sometió a la necesidad histórica del estalinismo, al menos en su fase inicial" (Carr, 1985, pp: 187-188).

També es pot entendre, en el mateix sentit, que la burocratització de l'Estat respongué a la concepció leninista de partit, el funcionament burocràtic i jeràrquic del qual fou projectat a les estructures institucionals de la URSS (Abellán, 1984, p: 148). L'assoliment del poder per part del partit havia desencadenat el que Rakovsky -dirigent soviètic de l'oposició d'esquerres- anomenaria "els perills professionals del poder": quan una classe pren el poder, es converteix en agent d'aquest. En un Estat sense propietat privada, la diferenciació social esdevé, al començament, funcional, i més tard es converteix en social i psicològica, creant-se una classe d'administradors que de forma objectiva i subjectiva, material i moral, s'allunyen de la classe obrera (Abellán, 1984, p: 161). És fruit d'aquesta realitat que intel·lectuals com Lefort, Djilas i Castoriadis s'atrevirien a qualificar la burocràcia soviètica com una nova classe en el poder. A grans trets, tot i que amb petites diferències entre ells, aquests autors caracteritzen la burocràcia soviètica com un grup social amb possessió del monopoli administratiu i la propietat col·lectiva dels mitjans de producció. Tot i no disposar de propietat privada -element que convida a altres, com Trotski, a negar-los-hi la condició de classe- el grup dominant buròcrata tenia la possibilitat d'usar i abusar del control dels mitjans de producció per tal d'obtenir-ne un benefici personal que se sumava als privilegis ja institucionalitzats. Tot plegat és definit per Lefort com "una organización científica de la desigualdad, que se convirtió en el principio de una nueva opresión de clase" (Abellán, 1984, pp: 160-166). Si recapitem podem observar que un accés desigual al poder vinculat a la concepció leninista de dictadura de Partit, va conduir a un accés desigual a les estructures d'Estat, paral·lela a la construcció d'una estructura social, psicològica i ideològica que justificava i reproduïa aquesta diferenciació.

Yerena Yúrevna: "Habíamos dejado de ser «soldados del partido» para convertirnos en sus servidores. Éramos meros funcionarios. Existía todo un ritual: el futuro luminoso, el retrato de Lenin presidiendo la sala de actos, la bandera roja en la esquina... ¡Todo un ritual burocratizado! (...) Las personas con formación humanística no solían ser aceptadas en el Partido, nunca se confió en ellas, (...) el partido se nutría de ingenieros, veterinarios, personas cuya profesión estuviera relacionada con las máquinas, la carne o el trigo, no con los seres humanos" (Aleksiévich, 2015, pp: 70-71).

Si bé en un inici tenia un sentit pràctic, la concepció leninista d'avantguarda i el resultant accés diferencial al poder esdevingueren símbols de lleialtat, una mena de catecisme d'una religió secular (Hobsbawm, 2011, p: 387). El partit es convertia en una estructura incontestable, i la fe en el partit s'equiparava amb la fe en la història (Taibo, 2010, p: 201). En l'obra d'Aleksiévich hi trobem un testimoni, Vasili Petrovich -membre del partit comunista des de 1922- que resulta revelador: essent un fervorós comunista va passar per la presó fruit d'una denúncia, falsa, posada per un veí enamorat

de la seva dona. Allí va sofrir tortures fins que fou allistat en el marc la Segona Guerra Mundial. Al tornar a casa, va saber que la seva dona havia mort deportada, però fou feliç perquè li retornaren el carnet del partit i li restauraren l'honor. Vasili li diu a l'entrevistadora, després que ella el qüestionari: "Sólo se nos puede juzgar según las leyes de la religión. ¿De la fe! (...) ¿Qué tenéis vosotros que sea sagrado? ¿Eh? Nada. Sólo os interesa el confort (Aleksiévich, 2015, pp: 239-247).

La lògica de la fe, de la religió secular i el destí històric, ja present, aquest últim, en la dialèctica Marxista, són, segons Camús, la negació del socialisme:

"«Si el socialismo -dice un ensayista libertario- es un eterno devenir, sus medios son su fin». Exactamente, no tiene fin, sólo tiene medios que no están garantizados por nada si no es por un valor ajeno al devenir. En este sentido, es justo observar que la dialéctica no es y no puede ser revolucionaria. Es únicamente, según nuestro punto de vista, nihilista, puro movimiento que tiende a negar todo quanto no es él mismo" (Camús, 2013, p: 310).

Camús deia que l'edat d'or diferida al final de la història era un element que el marxisme compartia amb el cristianisme. Un element que justificava qualsevol mesura presa en el present i eliminava la possibilitat de construir valors: "el mesianismo, para ser, debe edificarse contra las víctimas" (2013, p: 292). Al no complir-se la profecia revolucionària, i davant la no aparició del comunisme -com havia passat amb el primer cristianisme en relació a l'apocalipsi- va arribar el catecisme, la construcció d'una església basada en la intransigència: "la nueva Iglesia se hallaba de nuevo ante Galileo: para conservar la fe, negaría el sol y humillaría al hombre libre" (2013, pp: 294-295). Els bolxevics, representació mística del poble i portadors del destí històric, tenien les mans lliures per justificar qualsevol repressió.

Deixant de banda les preconcepcions leninistes, és important tindre en compte el passat històric rus i l'empremta que va deixar a les estructures de poder bolxevics. L'Estat soviètic fou hereu, en gran part, de les institucions tsaristes, principalment com a conseqüència de que, després de la revolució, les agències soviètiques necessitarien absorbir els funcionaris de l'antic règim per tal de funcionar, generant la continuïtat d'unes tradicions d'Estat summament arrelades:

"La tradición aún reinante definía la esencia misma del sistema: un absolutismo que representaba a la jerarquía burocrática en el que se basaba. Incluso la supuestamente nueva postura del secretariado general tenía en común mucho más de lo que parecía a primera vista con la imagen del «zar, señor de la tierra».

Aunque habían variado los símbolos y los escenarios de las manifestaciones de poder, las imponentes ceremonias organizadas por los regímenes zarista y soviético eran hijas de una misma cultura, en la que los iconos ocupan un lugar preeminente, y buscaban proyectar una imagen de invencibilidad" (Lewin, 2017, p: 473)

La Rússia d'abans de la revolució havia tingut, també, models industrialitzadors semblants als soviètics. Witte, ministre d'hisenda i primer ministre dels governs tsaristes de finals del segle XIX i principis del XX, havia endegat una industrialització on el principal comprador era el mateix Estat, i on la producció estava destinada a béns d'equip, i no de consum, quelcom que ens recorda l'acció dels posteriors plans quinquennals (Taibo, 2010, p: 47). Rússia era, tanmateix, una societat molt acostumada a relacionar govern amb opressió, i en considerar-la com un mal inevitable (Carr, 1995, p: 220), una circumstància fruit del que Lewin consideraria un "síndrome de subdesenvolupament" (2017, p: 368): la distància entre unes elits occidentalitzades i una majoria social rural. En aquest context, l'Estat tendeix a resoldre els problemes amb repressió, una tendència que va reproduir-se fins arribar a l'Estat soviètic. És una característica que veiem representada, sobretot, en Stalin, i que evoca, també, la imatge rural i patriarcal d'un governant sever, però paternalista (Lewin, 2017, p: 190-191). I és que l'estalinisme fou el punt culminant de l'absorció d'elements de l'imaginari tsarista i patriòtic. La mateixa teoria del socialisme en un sol país¹⁰ era una crida al patriotisme nacional: Rússia esdevenia, així, l'avantguarda del socialisme mundial (Carr, 1995, p: 102). Després de la victòria enfront Alemanya a la Segona Guerra Mundial, els tics nacionalistes s'incrementarien: Stalin reconeixeria a Rússia el seu paper com a poble dirigent de la URSS (Taibo, 2010, p: 258) i incorporaria el Zhdanovisme com a ideologia oficial: una forma extrema de nacionalisme rus que atacava les manifestacions de nacionalisme no rus mitjançant procediments repressius (Lewin, 2017, pp: 168-170). Totes aquestes característiques amagaven, segons Lewin (2017, pp: 186-188), el buit ideològic ocasionat per la incapacitat de complir les promeses inicials relatives a la construcció del socialisme. Aquestes tendències, continuistes amb el messianisme tsarista, s'allargarien fins al mandat de Breznev, amb unes cúpules del PCUS, de l'Estat i de les forces armades majoritàriament nodrides d'eslaus russos (Taibo, 2010, p: 352).

"Tenaç unió de repúbliques lliures
que ha unit per sempre la gran Rússia
llarga vida a l'anhel del poble,
unida i forta, la Unió Soviètica!"

¹⁰ Antagònica de la revolució mundial preconitzada per Lenin i Trotski, aquesta teoria defensava la possibilitat que la URSS esdevingués, per si sola, una potència industrial capaç de competir amb el capitalisme i dur a la pràctica el socialisme. Fou el justificant per la industrialització accelerada i la col·lectivització forçosa.

(Primera estrofa de l'himne de la URSS, imposat a partir de 1943)

Una conseqüència de tot això en fou la recuperació de tics imperials, tan constitutius del tsarisme i determinadament antagònics amb el socialisme. Amb la dissolució de la Comintern¹¹ el 1943, els dirigents soviètics deixaven d'interessar-se per les revolucions foranes. Les revolucions autònomes no es posarien sota el seu control. Per ampliar el radi d'influència, només quedava una solució: que els moviments socialistes arribessin al poder gràcies a l'exèrcit roig. Naixia una nova política imperial a Europa central i de l'est. Després d'aquest viratge, quedava una URSS convertida en potència mundial i posseïdora d'una zona d'influència, que en virtut dels pactes de Ialta, seria respectada, en tot moment, per la potència contrincant: els EEUU (Wallerstein, 2004, pp: 365-367). Els soviètics es configuraven com a successors directes dels antics interessos imperials tsaristes, un element que, certament, si retrocedim en el temps, ja el veiem en la pròpia conformació de la URSS. "L'incident georgià" n'és un bon exemple: Stalin, partidari d'una constitució unitarista que integrés a les repúbliques a la Federació Russa, havia entrat, a començaments dels anys 20, en pugna amb el partit comunista de Geòrgia. Stalin era partidari d'un centralisme nacional que recordava al vell Imperi Rus, i les mesures imposades per ell al capdavant de la comissió encarregada de planejar la integració de les nacionalitats en la naixent estructura institucional soviètica, van xocar amb el Comitè Central del Partit a Geòrgia, que consideraven el pla un atac a la seva autonomia. El Comitè, després que Ordzhonikidze, un representant de Stalin, bufetegés a un dels líders georgians, va dimitir en bloc. Aquest incident va provocar una discussió dins el Partit en la qual Lenin va concloure que Stalin es comportava com un "representant d'una gran potència dominant", tot declarant la guerra al "xovinisme de la Gran Rússia". En la fundació de la URSS, la posició federalista de Lenin s'acabaria imposant, però Stalin aconseguiria manipular el llenguatge per sumar atribucions al comissariat -dependent de Moscou- i restar independència a les repúbliques (Lewin, 2017, pp: 32-40).

Motius conjunturals

Els motius estructurals, però, no són suficients per explicar els camins que emprengué la Unió Soviètica. La construcció del socialisme no només es veié soscavada per les condicions a priori abans mencionades, sinó que també hagué de respondre a realitats conjunturals que imposaren un marge d'acció definit i impulsaren el fracàs en la consecució de les premisses socialistes. Com

¹¹ Internacional Comunista impulsada per la Unió Soviètica amb l'objectiu d'estendre la revolució comunista, tot i que, amb el triomf del "socialisme en un sol país", havia esdevingut una eina en mans dels bolxevics per tal de defensar els interessos soviètics.

apunta Hobsbawm (2011, p: 71) les decisions que podrien escollir els bolxevics un cop pres el poder haurien d'anar dirigides a assegurar la supervivència del règim, la qual cosa aniria en detriment dels interessos de la revolució, relegats a un segon pla. La utopia havia de fer front a una *realpolitik* que les condicions globals i locals imposaven.

El context revolucionari entre febrer i octubre de 1917 semblava abocat, segons Lewin (2017, p: 351-356) a un fatal destí autoritari: el país estava desintegrat, amb la qual cosa, inclús els socialistes partidaris del parlamentarisme, començaven a decantar-se per solucions autoritàries. La classe mitjana i els liberals, que segons els menxevics havien d'impulsar la necessària revolució burgesa, anterior a la revolució proletària, eren fantasmes polítics sense iniciativa i sense el suport de les forces armades. Davant la decisió de Kerenski -social revolucionari al capdavant del govern provisional- de llençar una nova ofensiva en el front de la Guerra Mundial, els bolxevics van aprofitar el seu suport entre l'exèrcit per tal de capitalitzar les desercions massives, fruit del descontentament entre els soldats (Lewin, pp: 365-367). Només Lenin estava disposat a prendre el poder per tal d'aprofitar la situació revolucionària. Tanmateix, la conseqüència directa d'aquesta voluntat seria que els bolxevics només obtindrien, per tal d'imposar el seu programa, un instrument: el poder. No comptaven amb una base social suficient com per que el canvi es construís des de baix (Hobsbawm, 2011, pp: 389-390). En aquestes condicions, sumades a l'endarreriment econòmic rus -que segons gran part de la intel·lectualitat socialista impedia construir el socialisme- l'única esperança de Lenin era la revolució mundial. Convençut de la seva immediatesa, el seu propòsit era mantenir-se al poder fins que la revolució dels països industrialitzats arribés. La desfeta de l'avenç de l'exèrcit roig sobre Polònia -on es confiava amb un suport de la seva classe treballadora que mai va arribar- demostrava que els proletaris preferien abraçar la causa nacional a la causa obrera, mentre que l'últim intent revolucionari a Alemanya el 1921 acabava amb les esperances de revolució al vell continent. En aquest context, el camperolat rus, que constituïa el gruix de les files de l'exèrcit roig i el principal afectat per les requisites del comunisme de guerra, no estava, ja, disposat a lluitar per estendre la revolució, sorgint, l'hivern de 1920-1921, una onada de disturbis camperols (Carr, 1995, pp: 32-33). Aquest fet conduiria, el 1921, a la posada en marxa de la NEP i a la reorganització de les relacions internacionals, una tessitura que és definida per Carr (1985, p: 110) com el punt i final del període utòpic. El socialisme, doncs, havia d'esperar, i la NEP es presentava com l'interludi necessari per tal de millorar les condicions econòmiques del país i reprendre la marxa cap a l'horitzó comunista.

Uns altres fets que cal tenir en compte a l'hora d'entendre les vies ideològiques que prendria el partit són els successius alistaments massius que van precedir a la revolució de 1917. Durant la guerra civil, la organització es va remodelar amb onades de nous membres molts dels quals, arrel el context de guerra, eren partidaris d'una deriva autoritària. El 1924, "l'allistament Lenin", impulsat per Stalin, nodria, de nou, les files del partit, amb la qual cosa la vella guàrdia revolucionària deixaria de reconèixer-lo: aquest havia deixat de ser una formació de revolucionaris entregats a la causa. La industrialització dels anys 30 significaria una nova onada d'allistaments provinents de les classes populars. Aquestes constituïen una font inesgotable de nous membres; però, per definició, el seu origen implicava un nivell formatiu baix i una tendència a l'autoritarisme. La mescla d'aquestes noves bases i els especialistes reclutats per fer front a la industrialització obria les portes a l'estalinisme: una estructura de Partit rígida i autoritària a on els diferents nivells funcionaris eren recompensats amb privilegis. Pels que s'havien beneficiat de la mobilitat social que suposava l'entrada al partit, el poder de l'Estat i del líder eren necessaris i acceptables (Lewin, 2017, pp: 362-363). S'havia format, així, la base per la creació d'una burocràcia que, un cop mort Stalin i abolits els mètodes del terror, tindria via lliure per prendre les rendes de l'Estat i acabar amb qualsevol pretensió revolucionària.

Finalment, un altre element a sospesar en l'evolució del Partit cap a una estructura rígidament jerarquizada és la situació d'hostilitat internacional. Immediatament després de la revolució, el pacte de Brest-Litovsk, fruit de la promesa de Lenin d'acabar amb la participació russa a la Guerra Mundial, va significar una marxa enrere en algunes de les pretensions revolucionàries. La claudicació front Alemanya -que significava l'entrega de territoris, entre els quals hi trobem Ucraïna- i l'inici de contactes diplomàtics amb anglesos, francesos i estatunidencs, fou vist com una traïció per molts dels revolucionaris. El mateix Lenin, tot i ser-ne l'impulsor, va qualificar el tractat com una "pau vergonyosa" (Carr, 1995, pp: 22-23). Tot plegat constituïa una situació que empenyia al Partit a prendre decisions poc populars i a imposar-les de manera unilateral; recordem, en aquest sentit, la repressió cap als anarquistes que van atrevir-se a criticar-lo.

Més tard, com he explicat a la primera part del present document, la nova amenaça internacional, fruit del congelament de les relacions diplomàtiques i comercials amb el Regne Unit, impulsaria el temor a la guerra i acceleraria el suport entre les files del partit a l'opció de la industrialització accelerada, amb tot el que aquesta comportava: explotació dels treballadors, expropiació de tots els camperols i increment de la maquinària burocràtica del Partit i l'Estat.

La victòria enfront Hitler a la Segona Guerra Mundial va significar la glorificació del règim i el prestigi de Stalin, la qual cosa constituí un element de conservadorisme (Anderson, 2010, p: 65). L'Estat i l'exèrcit van veure augmentar el seu reconeixement social, mentre que el llenguatge de la propaganda del Partit recuperava formes desterrades substituint, per exemple, camarada per germà o amic, i incorporant elements xovinistes com la "gran Rússia" (Taibo, 2010, pp: 231-237). La guerra freda que la va succeir no va fer més que incrementar els elements conservadors i reduir la seva capacitat de transformar-se (Lewin, p: 477). L'estalinisme tingué en la geopolítica un agent impulsor: l'argument de l'enemic extern, la resposta al qual eren les polítiques estalinistes, va convèncer a una part important de la població soviètica. A l'altra banda del Pacífic, als EEUU els interessava una URSS estalinista, amb un imperi confinat en les fronteres establertes a Ialta i una praxis diplomàtica que s'allunyava de l'inicial discurs leninista de revolució mundial. En el fons, l'estalinisme va proveir a EEUU els fonaments ideològics que justificaven la seva hegemonia sobre el capitalisme mundial: l'enemic comunista era la justificació perfecta per a qualsevol intervenció fora de les seves fronteres (Wallerstein, 1990, p: 46). La guerra freda i l'establiment de la URSS com a potència mundial, acabaria essent un factor clau en la conformació de les forces estàtiques que impedirien la flexibilització del règim i el conduirien al seu estancament.

Malgrat tot allò esmentat, cal tindre en compte el que Wallerstein i Taibo en diuen al respecte: en última instància, la hostilitat internacional no és un motiu que expliqui ni justifiqui la deriva del partit, ja que la teoria leninista ja preveia aquest factor. Els bolxevics, tant en quant conformaven un partit d'avantguarda, ja incorporaven en els seus gens les contradiccions que preparaven el terreny cap a l'autoritarisme, i de retruc, la burocratització (Wallerstein, 2004, p: 365; Taibo, 2010, p: 29).

El fracàs del desenvolupament

Motius estructurals

El primer factor estructural a destacar en l'explicació del fracàs econòmic soviètic és la seva posició inicial en el sistema-món capitalista. L'Imperi Rus era un país semi-industrialitzat i endarrerit respecte els seus homòlegs occidentals. Com he dit amb anterioritat, aquesta condició generava escepticisme a l'hora de pensar en la possibilitat d'una revolució socialista: Rússia comptava amb una base proletària molt pobre, amb la qual cosa l'agent revolucionari protagonista preconitzat per

Marx no hi era present. El leninisme es va formar a la llum d'aquestes circumstàncies; a l'hora de proposar una revolució socialista, es convertia en una teoria enfocada a com construir un partit socialista en un país ni ric ni altament industrialitzat. Un partit així havia de defugir els revisionismes: en un Estat amb un liberalisme molt poc desenvolupat, sense eleccions ni llibertats, el parlamentarisme no era una solució (Wallerstein, 2004, p: 264). Només quedava la presa del poder, i un cop assolida aquesta fita, el Partit, partint de la perspectiva economicista marxista, havia de fer el paper de la burgesia en la construcció del comunisme: desenvolupar les forces productives. La posició perifèrica del país imposava, en aquest sentit, un paper preponderant de l'Estat. Com va demostrar Gerschenkron, les institucions han tingut un rol de primera importància en els processos industrialitzadors, un rol que esdevé major en correspondència amb el nivell de subdesenvolupament d'un país. Després de la revolució d'Octubre i amb la "missió històrica" que s'atribuïen els bolxevics, el factor institucional, a Rússia, es va accentuar (Carr, 1985, p: 138). En aquest sentit s'entén que Lewin, com explico a la introducció, qualifiqui l'Estat soviètic com a desenvolupista, ja que va compartir moltes característiques amb altres Estats perifèrics en vies d'industrialitzar-se. Tot plegat, però, amb un afegit: havia de competir amb occident, la qual cosa imposava unes estructures d'Estat més centralitzades que poguessin dur a terme una industrialització més accelerada (Wallerstein, 1990, p: 45). Per tant, podem afirmar, amb Amin (1974, p: 395) que la ideologia economicista soviètica fou fruit, en part, d'un centre desenvolupat que servia com a model i rival. En tal competició, la revolució va permetre accelerar el procés d'acumulació, suprimint la propietat privada en favor de l'Estat i imitant les tecnologies i els models de consum d'Occident.

Com explicava a la primera part, aquest model fou fructífer fins a cert punt. D'entrada, amb l'increment de la producció industrial el PIB es va disparar, esdevenint, en poc temps, la segona potència mundial per darrere dels EEUU. Però, com apunta Wallerstein (1990, p: 50-51), el creixement soviètic s'havia basat en un creixement extensiu a partir de l'augment de la intensitat de treball, i això tenia un límit. En un moment donat, l'increment del nivell de vida va deixar d'operar, quedant-se per darrere dels països centrals i d'alguns països perifèrics, una qüestió de la qual la població n'era conscient. Amb la inserció de l'economia soviètica al mercat mundial al llarg de la dècada de 1970 -com a conseqüència de la distensió de la guerra freda- les crisis globals van començar a afectar, amb la qual cosa els processos econòmics de les economies socialistes¹² no van diferir gaire dels de l'anomenat tercer món. A la dècada de 1980, fruit de la crisi del petroli, molts països socialistes no van poder fer-se càrrec del deute, esdevenint poc competitius per vendre els

¹² Incloent, aquí, tots els països de l'òrbita soviètica.

seus productes al mercat global. Els procediments inflacionaris i el declivi del nivell de vida van fer acte de presència, amb la qual cosa les economies socialistes van endegar estratègies de liberalització que no van fer més que agreujar el problema, de la mateixa manera que passava a la perifèria. Tot això succeïa en una societat -la soviètica- que s'havia obert als valors i normes de conducta occidentals: la modernització soviètica s'assemblava molt a la modernització occidental (Lewin, 2017, p: 389) però no podia oferir els mateixos productes. Els desitjos de la població restaven insatisfets:

Yerena Yúrevna: "La desaparición de la URSS se debe a la escasez de botas de mujer y papel higiénico. El país se hundió porque no se vendían naranjas... ¡Y por esos malditos pantalones tejanos! (Aleksiévich, 2015, pp: 66-67)

Certament, aquest no fou el motiu de la caiguda de la URSS¹³, doncs com he explicat més amunt, la població estava prou còmoda amb el règim. Ara bé, la inserció al món cultural occidental sí que provocaria certa desídia que, un cop desintegrades les estructures d'Estat soviètiques, seria causant de la manca de defensa del règim per part de la població.

La planificació centralitzada, impulsada per una situació d'endarreriment respecte les economies industrialitzades, havia servit per assolir, ràpidament, un nivell tècnic i industrial determinat. Ara bé, amb la transformació de la població -que, com he explicat, esdevingué urbana- i la seva inserció a un món cultural occidental, les mateixes estructures resultaven una càrrega, una rèmora d'una situació anterior, inútil pel present. Per competir amb occident, el model havia de poder incrementar, més que la seva extensió productiva -efectiu durant la primera fase, i possible mitjançant els mètodes repressius estalinistes- la seva intensificació, a la vegada que havia de diversificar la seva economia. Els líders polítics, però, no van ser capaços de dur a terme aquesta tasca, la qual cosa ens porta a preguntar-nos el per què.

La resposta a aquesta pregunta la trobem a les tesis d'Anderson (2010, pp: 56-89). Al seu article *Dos Revoluciones*, Anderson estableix una comparativa entre els règims soviètic i xinès per tal de copsar per què el primer no fou capaç de reformar-se, tot precipitant-se en la caiguda, mentre que el segon fou capaç de conduir les seves estructures econòmiques per viaranyes que el convertirien en una de les principals -si no la principal- potències econòmiques del món actual.

13 Sí que és un factor a tindre en compte en la caiguda del bloc de l'est, amb uns règims, imposats per Moscou, que ja no comptaven amb gaire popularitat (Wallerstein, 2004, pp: 167-168).

Anderson inclou en el seu anàlisi moltes circumstàncies de conjuntura, amb la qual cosa tornarem a ell en el següent apartat. El que ens interessa, ara, del seu article, és la pròpia conformació del règim com a punt de partida del seu caràcter estàtic i conservador.

El Partit bolxevic va prendre el poder comptant amb una base social molt escassa: el dèbil proletariat rus. Partint d'aquest suport i d'un passat que, com he apuntat, ja ofería elements de planificació, i sumat a una situació internacional dins la qual els bolxevics estaven en guerra contra occident¹⁴ la deriva industrialitzadora que va seguir va imposar una política econòmica molt centralitzada en una regió -l'antic Imperi Rus- poc homogènia ètnicament. Paradoxalment, la pugna contra occident estava matisada per un important punt: les elits, ja abans de la revolució, havien sigut occidentalitzants, fet pel qual es constituïa una contradicció formada per dos antinòmies: un desig de modernització segons el model occidental, i una crítica al seu sistema. Aquesta situació, que es va allargar durant quatre generacions, va conduir a un Estat liderat per una burocràcia acomodada en la planificació central -que li atorgava privilegis- i uns desitjos, per part de la població i certs sectors de les elits, d'occidentalització. L'èxit de la industrialització i la victòria a la Segona Guerra Mundial havia proveït a la burocràcia estatal tal prestigi que va poder mantenir-se en el temps, mentre que els seus membres, allunyats del passat revolucionari, es convertien en un poder poc dinàmic i conservador. En aquest context, el grup social governant esdevindria poc procliu a les reformes. Quan aquestes van aparèixer de la mà de Gorbachov, el poc lideratge del Partit, relegat a un segon pla, i la poca flexibilitat de la planificació van conduir a un caos econòmic i polític que, xocant amb els anhels occidentalitzants d'una part de l'elit i la població, van conduir la URSS al col·lapse. L'antic Imperi, desproveït de les bases ideològiques que el fundaren, no fou capaç ni de mantindre unides les seves repúbliques.

Per contra, la República Popular Xina va comptar amb una revolució lenta que va incorporar, de forma creixent, unes extenses bases socials rurals en la seva creació. En una posició internacional diferent a la URSS, la Xina no va entrar en pugna amb occident, amb la qual cosa les necessitats de la planificació no foren tant exigents. El passat històric xinès, caracteritzat per mil·lennis d'Imperi i de constituir el centre econòmic mundial, li concedia una constitució social homogènia i molt orgullosa de sí mateixa, amb una autoconfiança que evadia els desitjos occidentalitzants. A més, les elits revolucionàries, tot i les purgues de la revolució cultural, es van mantindre estables. La disposició del Partit per confiar a quadres nous la seva direcció va conferir-li

14 En continuïtat històrica amb la Rússia construïda al voltant d'un messianisme tsarista que es presentava com a redemptor del materialisme occidental

un plus de dinamisme. Quan va arribar la reforma, la distància que separava la revolució de les elits era molt menor que a la Unió Soviètica, amb la qual cosa incorporaven un caràcter, el propi d'un revolucionari, més creatiu i decidit. Així, el Partit va saber consolidar el seu lideratge sobre les reformes econòmiques, a la vegada que aquestes s'imposaven des de la confiança d'un antic Imperi i la originalitat d'una cultura sense desitjos d'occidentalització. A diferència de Rússia, relegada a perifèria de l'economia mundial, Xina es conduiria cap al centre i esdevindria una potència de primer ordre. Si bé fracassà en la construcció del socialisme, tingué èxit en l'assoliment del desenvolupament.

Motius conjunturals

El principal factor conjuntural que impulsà el fracàs del desenvolupament econòmic soviètic fou el no compliment de les prediccions bolxevics entorn la revolució mundial. Des de 1915, Bujarin i Lenin confiaven en la revolució dels països més industrialitzats; Rússia era considerat un assumpte secundari, col·lateral en la revolució comunista. Aquesta tendència continuaria fins el 1921, data que veuria aparèixer la NEP com a resultat d'una reformulació del leninisme, que havia d'adaptar-se a les noves circumstàncies en les quals Rússia es veia sola en l'ambició de construir el socialisme (Lewin, 2017, pp: 346-347). La realitat hagués sigut diferent si Alemanya i el Regne Unit haguessin realitzat les seves pròpies revolucions: un país industrialment endarrerit com Rússia hauria pogut desenvolupar les seves forces productives sense dependre del comerç amb potències ideològicament enemigues i sense haver de dur a terme una carrera armamentística per fer front a la hostilitat internacional, dos factors que van ser determinants en el fracàs de la NEP. Però les circumstàncies no foren aquestes. En contra del que havia previst Marx, el capitalisme dels països més industrialitzats no havia provocat una major polarització social, sinó el sorgiment de capes mitges fruit d'una creixent complexitat tècnica que havia necessitat cada cop més personal especialitzat. Les grans empreses, conformades per accionistes, van crear al seu voltant conglomerats empresarials dependents, però formats per petits empresaris contraris a la lluita obrera. A això hi hem de sumar una lluita sindical, com l'anglesa, que va aconseguir millors condicions de vida pels treballadors; i la vigència de les lluites nacionals que s'imposaven, sovint, sobre les lluites de classe. Tot aquest conjunt havia reduït la possibilitat de revolució mundial (Camús, 2013, pp: 296-298).

Després de la NEP, la planificació central va haver de fer front al mateix problema. En el fons, el "socialisme en un sol país" de Stalin no era més que una continuació de la NEP -en el sentit de

constituir una adaptació del leninisme a un context que no augurava perspectives de revolució mundial-, però per vies diferents, que no imposessin la dependència del comerç internacional i oferissin la possibilitat d'autosuficiència. Com he explicat, si bé en un primer moment l'èxit -en termes de creixement econòmic- fou indiscutible, arribat a cert punt, la pròpia lògica de la planificació impedia dur a terme un salt qualitatiu en el procés productiu. La planificació centralitzada s'havia hagut de construir amb un cos de tècnics, gerents i treballadors sense experiència, ja que molts dels antics especialistes havien mort o anat a l'exili. Això havia imposat la delegació de la sofisticació a un nucli centralitzat, la qual cosa incentivava la burocratització del sistema i la seva incapacitat per flexibilitzar-se (Hobsbawm, 2011, p: 381). Com afirma Lewin, el lideratge polític de la URSS -el Partit Comunista- va perdre la capacitat de controlar la burocràcia. Per motius que ja he mencionat, el Partit acabaria despolititzat, i l'economia restaria en mans d'una classe administrativa més disposada a apuntalar el seu poder a que augmentés la producció (Lewin, 2017, p: 465).

Finalment, cal recórrer a un element més per explicar la ineficàcia del règim soviètic a l'hora d'emprendre reformes. A la URSS la desestalinització fou obra d'una persona, Kruschev, i el seu discurs de condemna a Stalin el XX Congrés del Partit el 1956 fou secret i mai publicat oficialment, impossibilitant un debat públic entorn la qüestió. Això va permetre, tot i la voluntat de reforma de Kurshchev, conservar gran part de les estructures i elements ideològics intactes, impeding l'èxit dels canvis. És un fet que contrasta visiblement amb el Partit Comunista de Xina: a la mort de Mao, Deng Xiaoping, el seu successor, va implicar a uns 4000 funcionaris i historiadors per tal d'oferir una raonada explicació de la repressió de la Revolució Cultural, més enllà de les malèvols intencions d'un home. Tal cosa va permetre l'autocrítica i, de retruc, la flexibilització d'un model que, també pels motius estructurals més a dalt mencionats, va poder impulsar exitoses reformes. Mentre Xina les aplicava, la Unió Soviètica, convertida en una gerontocràcia burocràtica, ignorava els èxits assolits per la potència veïna (Anderson, 2010, pp: 76-77).

CONCLUSIONS

Al llarg d'aquest treball he dut a terme un recorregut per la història soviètica per tal d'entendre la seva evolució i el no compliment de les expectatives respecte a la construcció del socialisme i la competició amb el capitalisme. Els elements d'anàlisi que he aportat ens ajuden a veure les vies que tenien obertes els bolxevics i els condicionants imposats per la conjuntura. Formulades aquestes qüestions, se'ns obre una pregunta: fou, la via soviètica, un destí fatal empès per les circumstàncies? o, per contra: hagués pogut, un punt de partida ideològic diferent, imposar una altra construcció del socialisme? Vist allò exposat, em decanto a respondre que no a la primera pregunta, i que sí a la segona.

Certament, les circumstàncies determinaren, en part, l'acció dels bolxevics, reduint el seu ventall de possibilitats. Però assumir de forma totalitzadora aquests condicionants significaria entendre la història des d'un punt de vista determinista, i la mateixa historiografia ha demostrat, reiteradament, la falsedat de tal punt de partida. La societat humana no pot entendre's com un artefacte amb mecanismes l'acció dels quals resulta previsible. Totes les teories socials que han pretès establir prediccions a partir d'un anàlisi històric -com el propi Marx va fer- han demostrat, finalment, ser falses. La societat humana sembla ser, en contra, una amalgama de processos determinats per l'estructura social -construïda durant els llargs mil·lennis que ens precedeixen- i de decisions preses per milions de voluntats individuals, que sumades entre sí conformen el que anomenem societat. Un anàlisi concret -impulsat per un grup d'individus- que condueix a una proposta ideològica determinada pot ser un factor clau a l'hora d'entendre els camins que alguns processos històrics prengueren. És per això que, si bé reconec la incidència dels condicionants en els mateixos, no puc obviar que, en última instància, un anàlisi de conjuntura diferent, i una proposta política en concordança amb aquest hauria pogut conduir la Revolució d'Octubre cap a direccions insospitades. Si el nou règim revolucionari hagués partit de premisses diferents a les leninistes -que, com hem vist, tenien una forta empremta autoritària- i permès una major participació de la societat en la presa de decisions, tal vegada les estructures de govern resultants no s'haurien convertit en una màquina burocràtica i jerarquitzada, incapaç de respondre a la seva tasca revolucionària. De la mateixa manera, mai sabrem com s'hauria desenvolupat la Unió Soviètica si els seus principis fundacionals no haguessin incorporat una visió economicista i desenvolupista emmirallada en la industrialització burgesa. Hom podrà aduir que un pensament tal era part de la moda d'una època; però, certament, la societat russa ja tenia elements ideològics precedents, com el populisme, que preconitzaven la importància de les seves estructures tradicionals camperoles en la construcció del socialisme. Una

posició que, com he apuntat amb anterioritat, fou defensada, també, per l'últim Marx. El mateix que, sospitosament, no fou inclòs a les obres completes editades a Moscou.

BIBLIOGRAFIA

- ABELLAN, A. M., "Burocracia y régimen soviético", *Revista de Estudios Políticos*, Núm. 39, 1984.
- ALEKSIÉVICH, S., *El fin del "Homo sovieticus"*, Acanalado, Barcelona, 2015.
- AMIN, S., *El desarrollo desigual: ensayo sobre las formaciones sociales del capitalismo periférico*, Fontanella, Barcelona, 1974.
- AMIN, S., *Rusia en la larga duración*, El Viejo Topo, Barcelona, 2015.
- ANDERSON, P., "Dos revoluciones. Notas del borrador", *New Left Review*, 2010.
- CAMUS, A., *El hombre rebelde*, Alianza, Barcelona, 2013.
- CARR, E. H., *La revolución rusa: de Lenin a Stalin. 1917 - 1929*, Alianza, Madrid, 1995.
- CARR, E. H., *1917. Antes y después (La revolución rusa)*, Anagrama, Madrid, 1985.
- HOBBSAWM, E., *Historia del siglo XX*, Crítica, Barcelona, 2011.
- LEWIN, M., *El siglo soviético*, Crítica, Barcelona, 2017.
- LUXEMBOURG, R., *Problemas organizativos de la socialdemocracia*.
https://www.marxists.org/espanol/luxem/04Problemasorganizativosdelasocialdemocracia_0.pdf. Consultat el 5 d'agost de 2020.
- TAIBO, C., *Anarquismo y revolución en Rusia. 1917-1921*, Catarata, Madrid, 2017.
- TAIBO, C., *Historia de la Unión Soviética: de la revolución bolchevique a Gorbachov*, Alianza, Madrid, 2010.
- VADILLO, J., *Por el pan, la tierra y la libertad. El anarquismo en la Revolución rusa*, Volapüc, Guadalajara, 2017.
- WALLERSTEIN, I., "Las ciencias sociales y el interludio comunista, o interpretaciones de la historia contemporánea", *Capitalismo histórico y movimientos antisistémicos. Un análisis de sistemas-mundo*, Akal, Madrid, 2004, pp: 361-371.
- WALLERSTEIN, I., "Marx, Marxism-Leninism, and Socialist Experiences in the Modern World-System", *Thesis Eleven*, no. 27, 1990, pp: 40-53.